

Myshchak, I. M. 2018. *Khai bude Ukraina vilnoiu (Derzhavotvorchyi protses pid chas Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv) [Let Ukraine be Free (State-Building Process During the Ukrainian Revolution of 1917–1921)]* / Peredmova akademika NAN Ukrainy O. L. Kopylenka. Kyiv: Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. [in Ukrainian]

Soldatenko, V. F. 2011. *Revoliutsiina doba v Ukraini (1917–1920 roky): lohika piznannia, istorychni postati, kliuchovi epizody [Revolutionary Era in Ukraine (1917–1920): Logic of Cognition, Historical Figures, Key Episodes]*. Kyiv: Parlamentske vyd-vo. [in Ukrainian]

Ustymenko, V. M. 2009. Yevreiski orhanizatsii i partii v suspilno-politychnomu zhytti Ukrainy za doby Tsentralnoi Rady [Jewish Organizations and Parties in the Socio-Political Life of Ukraine During the Central Council Period]. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv*. Vyp. 4. S. 147–182. [in Ukrainian]

Yanevskyi, D. B. & Kriukov, V. I. 1992. *Konstytutsiini akty Ukrainy. 1917–1920. Nevidomi konstytutsii Ukrainy [Constitutional acts of Ukraine. 1917–1920. The Unknown Constitutions of Ukraine]*. Kyiv : Filozofska i sotsiolohichna dumka. [in Ukrainian]

УДК 94:061.237:37(477.82)«1920/1930»

DOI: 10.20535/2307-5244.55.2022.269751

О. С. Каденюк

ORCID: 0000-0002-2173-6055

*Подільський державний аграрно-технічний
університет Україна, м. Кам'янець-Подільський*

I. M. Zavadska

ORCID: 0000-0002-7680-9514

*Подільський державний аграрно-технічний
університет Україна, м. Кам'янець-Подільський*

O. Kadenyuk

*State Agrarian and Engineering University in Podilya,
Ukraine, Kamianets-Podilskyi*

I. Zavadska

*State Agrarian and Engineering University in Podilya,
Ukraine, Kamianets-Podilskyi*

РЕЛІГІЙНІ ГРОМАДИ У НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСАХ ВОЛИНІ У 1920-х — 1930-х рр.

*Religious Communities in National Cultural Processes of Volyn
in the 1920's to 1930's*

В статті аналізуються культурні та духовні процеси на території Східної Волині Радянської України та Західної Волині, яка входила до складу II Речі Посполитої після завершення Першої світової війни. Дослідження дає змогу стверджувати, що соціально-економічні процеси на Волині

у міжвоєнний період були цікавим суспільним феноменом, коли українці на своїх етнічних землях серед українців перебували в статусі іммігрантів. Лінія радянсько-польського кордону, що була межею протистояння, притягла до себе найактивніших учасників національно-визвольної боротьби, які вели її в нових умовах бездержавності, політичного й ідеологічного тиску, переслідувань та репресій з боку панівних режимів. Праця та діяльність у міжвоєнний період визначних політичних постатей доби УНР, релігійних, культурно-освітніх діячів на території Західної Волині мали доленосне значення не лише для населення регіону, але й для українського народу загалом.

Ключові слова: Волинь, Річ Посполита II, СРСР, православна церква, іммігрант, громадська організація, етнонаціональна політика.

The article analyzes the processes that took place in the cultural and spiritual sphere in the territory of Soviet Ukraine, Eastern Volyn, and Western Volyn, which was part of the Second Polish-Lithuanian Commonwealth (Res Publica) after the end of the First World War.

In the 20th century, the events of the centuries-old history of the Ukrainian people intertwined, which became a bunch of the most important milestones in the nation's fate, in the survival struggle for the state and independence. This century has concentrated in itself a powerful national liberation movement and attempts to obtain state independence, the tragedy of defeats, and the division of ethnic Ukrainian lands between different states, the national revival, and the formation of the state at the end of the century.

Volyn concerning the integrity of the Ukrainian lands played a special role due to its geopolitical position for a century.

In the context of all these events, the period of the 1920's and 1930's occupies a significant place for the western Ukrainian lands, including Volyn. Its lands were a reflection of the most tragic pages in the history of Ukraine. More than once they played an outstanding role in the history of the Ukrainian people, reflected in their fate. The defeat of the national liberation struggle in 1917–1921 and the tragic consequences of these events for Ukrainian statehood turned Volyn into a specific socio-political and geopolitical region. The events in these territories, as well as the policies of the governments of the Ukrainian Soviet Socialist Republic and the USSR and the Second Polish-Lithuanian Commonwealth, were decisive for the Ukrainian population living on ethnic Ukrainian lands and those in other countries.

Our research allows us to argue that the socio-economic processes in Volyn in the interwar period were an interesting social phenomenon when Ukrainians in their ethnic lands in the Ukrainian environment were in the status of immigrants. The line of the Soviet-Polish border, which was the limit of confrontation, attracted the most active participants in the national liberation struggle, who continued

it in the new conditions of lack of statehood, political and ideological pressure, persecution and repression by the ruling regimes. The work and activities during the interwar period of prominent political figures from the time of the Ukrainian National Republic (UNR), religious, cultural and education figures in the territory of Western Volyn, were of crucial importance not only for the population of the region but also for the Ukrainian nation.

Volyn, despite the delimitation of the state border, remained the only region where the indigenous population lived compactly. Political and ideological pressure from the dominant regimes in the interwar years did not significantly affect the mentality of Volyn. The population of the region has preserved the Ukrainian language, Orthodox faith, spiritual and cultural traditions. Despite the confrontation between the political systems of the USSR and the Second Commonwealth, the people of Volyn treated the inhabitants living behind the region border with sympathy and liking. Therefore, immigrants who found themselves on Volyn lands adapted to the new environment without any particular problems. The local population often facilitated border crossings and provided temporary shelter. In Western Volyn, immigrants were not only quickly accepted into the new environment but also became the organizers of cultural and educational institutions and societies, leaders in political life.

If we take into account the fact that after the defeat of the liberation struggle, Western Volyn became a kind of political refuge for many of their participants, then the experience of their struggle in the new conditions was used to develop active socio-political activities in the region. Moreover, the intellectual and political elite was concentrated among immigrants. Therefore, in the environment of the relatively backward eastern Volyn territory, thanks to the work of immigrants from Naddniprianska Ukraine, the level of national consciousness rises, education develops, and educational work is activated. Individual immigrants from Naddniprianska Ukraine were selected by the local population as ambassadors and senators in the Polish parliament. They headed political organizations, Ukrainian cooperation, took an active part in the life of the region.

Local Enlightenment societies «Prosvita» played an important role in the cultural life of Volyn. Since a large part of the Naddniprianska Ukraine intelligentsia found themselves in immigration in Western Volyn, where the indigenous intelligentsia was relatively small, it mainly organized the Enlightenment movement. In their programs and charters, — county societies «Prosvita». A characteristic feature of the first post-war years was the opposing trends in this process of the Polish and Ukrainian sides. The Polish regime, established on Volyn lands, was forced to reckon with such authoritative cultural and public associations as «Prosvita» at that time. The Ukrainians, who found themselves in the lands occupied by Poland, still cherished the hope of a possible entry into the new state formation with the preservation of their own national and cultural interests.

In July 1922 a congress of cultural and educational organizations of Volyn was held in Lutsk. The congress discussed the charter of the unifying center and the adoption of its name, namely: «Association of cultural and educational organizations of Volyn called “Volyn Prosvita”». The commission to edit the statute included well-known Ukrainian figures in immigration, such as Ivan Vlasovskyi, Mykhailo Cherkavskyyi, Serhii Miliashkevych. The congress expressed demands to the Polish authorities to open in Volyn the number of state Ukrainian schools, corresponding to the number of the Ukrainian population in the region. To achieve their goals, societies opened reading rooms, bookstores, cinemas, arranged lectures, laid out for ordinary people, published books, magazines, and the like. To spread education, primary and secondary schools were organized, funds were created to assist capable students.

It is advisable to compare the processes that took place in the cultural and spiritual sphere in the territory of Soviet Ukraine and Eastern Volyn. In fact, in the same period, the 30s, after the collapse of Ukrainization, the Soviet government began to actively pursue a national policy leading to the assimilation of the Ukrainian population. The slogan of culture «national in form, socialist, international in content», created in the formally «sovereign USSR, covered the comprehensive falsification of Ukrainian national culture with the widespread use of propaganda means of the press, school, theater, radio, etc., and inculcating Soviet patriotism with a lasting affirmation about the advanced role of the «great Russian nation».

Thus, again, the two political regimes that ruled in Volyn in the interwar period, despite the polarity of their ideologies in the field of cultural and national policy, carried out identical measures. Their ultimate goal was the assimilation of the Ukrainian population, the loss of their national identity, culture, language.

Thus, the integration of Western Volyn into the Second Polish-Lithuanian Commonwealth, especially in the sphere of cultural and spiritual life, was contradictory and with great difficulty. Ukrainian public and cultural figures, a significant part of whom were immigrants from Prydniprovnia, searched for ways of national-cultural coexistence in the political system of Poland. However, the course of the Polish authorities, which was taken to assimilate, militarize and catholicize the Ukrainian population, towards forced integration into the Polish state, sharpened Polish-Ukrainian relations more and more, giving rise to contradictions and conflicts.

Such a policy of the states that divided Volyn was caused by the situation at that time. Firstly, an attempt was made to enlist the support of the local population in carrying out political reforms and strengthening local positions, when the situation at the borders was still unsettled, and the states themselves were weakened by the consequences of the war. Secondly, the centuries-old confrontation for the Ukrainian flock determined the relationship between Catholic Po-

land and the Orthodox population of the eastern lands. Even though the Soviet leadership in the field of spiritual life announced a policy of atheism, and the Polish religious authorities in religious and spiritual life in the occupied lands took a course towards Catholicization, the opposition of these political regimes allowed the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church to arise and for some time to actively operate.

Keywords: Volyn, Second Polish-Lithuanian Commonwealth, USSR, Orthodox Church, immigrants, public organizations, ethnonational policy.

Волинь щодо цілісності українських земель століттями відігравала особливу роль завдяки геополітичному розташуванню. В контексті всіх цих подій значне місце для західноукраїнських земель, зокрема для Волині, посідає період 1920–1930-х рр. Її землі були віддзеркаленням найтрагічніших сторінок в історії України. Вони не раз відігравали непересічну роль в історії всього українського народу, що позначалося на його долі. Поразка національно-визвольних змагань у 1917–1921 рр. і трагічні наслідки цих подій для української державності перетворили Волинь на специфічний суспільно-політичний та геополітичний регіон. Події на цих територіях, а також політика урядів Української Радянської Соціалістичної Республіки й СРСР і Другої Речі Посполитої були вирішальними для українства, яке проживало на етнічних українських землях та тих, хто опинився в інших країнах.

Наше дослідження дає підстави стверджувати, що соціальні процеси на Волині в міжвоєнний період були цікавим суспільним феноменом, коли українці на своїх етнічних землях в середовищі українців перебували в статусі іммігрантів. Праця й діяльність у міжвоєнний період визначних політичних постатей доби УНР, релігійних, культурно-освітніх діячів на території Західної Волині, мали доленосне значення не лише для населення регіону, але й для українського народу загалом.

Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові принципи історизму та об'єктивності, що дали змогу розглянути досліджувані явища на основі об'єктивних закономірностей, у їх внутрішньому взаємозв'язку та взаємодії з конкретними історичними умовами. Методологічним інструментарієм стали біографічний метод, завдяки застосуванню якого було уточнено й поглиблено малознані до цього факти біографій, діяльнісний підхід дав змогу простежити життєві позиції досліджуваних діячів релігійних громад у національно-культурних процесах. Водночас використовувалися такі методи: порівняльно-історичний, аксіологічний, хронологічний, аналізу та синтезу тощо, що дало підстави зробити узагальнення, врахувати історичний контекст подій, уникнути політичних стереотипів і упереджень.

У сучасній історичній науці цій проблемі приділено достатньо уваги в працях К. Фотієва (Фотієв, К. 1997), В. Рожка, (Рожко, В. 1994), М. Куче-

репи, (Кучерепа, М. 1997), О. Солов'я¹, В. В.Ткачука (Ткачук, В. В. 2010), І. Б. Скакальської², М. М. Гона³ (Гон, М. М. 2011), Ю. В. Крамара (Крамар, Ю. В. 2015) та інших. Однак національно-культурні процеси й етнонаціональні особливості регіону, в основі яких була релігійна складова, потребують подальшого дослідження. Особливе місце в цьому посідає православна церква, її діяльність зі збереження автохтонної ідентичності місцевих мешканців, як на території Польщі так і в тих регіонах, що ввійшли до складу Радянського Союзу.

Тому метою написання статті є встановити (з урахуванням того, що Волинь належала до регіонів із надзвичайно строкатим національним і релігійним складом населення при повній перевазі українського), яких особливих підходів це потребувало від урядів для розв'язання проблеми міжнаціональних і міжконфесійних відносин; проаналізувати регіональні особливості інтеграції Волині до складу Польщі та Радянського Союзу, визначити місце й роль учасників національно-культурних зрушень у 1920-х — 1930-х рр., в умовах поділу Волинських земель радянсько-польським кордоном. Особливо це простежується в духовному житті українців і церковному будівництві на Волині.

Щоб усебічно розкрити головні аспекти досліджуваної теми, використано широкий комплекс загальнонаукових і спеціальних методів історичного пізнання. Основним методом дослідження був структурно-системний (міждисциплінарний) аналіз, який дав змогу вивчати тему крізь призму багатьох наук — історії України та Польщі, всесвітньої історії, історії міжнародних відносин, політології й соціології, культурології, етнології, правознавства тощо. Використано також загальнонаукові методи: аналізу та синтезу, індукції й дедукції, порівняльно-статистичний, історико-типологічний, проблемно-хронологічний, методи індукції та дедукції. Їхня ефективність проявилася під час аналізу основних напрямів національної політики Польщі й СРСР, її регіональних особливостей, проявів стосовно окремих національних груп населення. Системний аналіз основних складників національної політики дав змогу визначити її економічне, соціальне й політичне підґрунтя, показати вплив на розвиток суспільно-політичних процесів у міжвоєнній Польщі та Радянському Союзі. За допомогою статистичних методів здійснено аналіз кількісних показників для характеристики й оцінки історичних явищ і процесів на території Волині в міжвоєнний період. Історико-типологічний метод виявився ефективним у визначенні спільних та від-

¹ Соловей О. Г. Імміграційні процеси на Волині у міжвоєнний період (1921–1939 рр.): Автореферат дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2004.

² Скакальська І. Б. Політико-соціальні виміри та етнокультурні трансформації української еліти Західної Волині (1921–1939 рр.): Дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2013.

³ Гон М. М. Міжетнічна взаємодія на західноукраїнських землях у міжвоєнний період: Дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.05. Київ, 2007. 454 арк.

мінних рис політики щодо національних меншин, яка реалізовували польський та радянський уряди міжвоєнного двадцятиліття.

Становлення Української Автокефальної Церкви в Радянській Україні на початку 1920-х рр. та загравання органів радянської влади з українським духовенством активізували українізацію поодиноких церков на Західній Волині, яка опинилась у складі Польщі. Вороже ставлення польської влади до національних домагань волинян навіть у релігійних відносинах, переслідування осіб, задіяних у цих процесах, лише загострювало боротьбу. Характерною ознакою боротьби за збереження позицій української церкви в Польщі було те, що захисниками національних інтересів у духовному житті були українські церковні діячі в імміграції. Саме іммігранти з Наддніпрянської України ініціювали створення Української Автокефальної Православної Церкви в Польщі.

Духовне життя на волинських землях розвивалося суперечливо неоднозначно. На відміну від Галичини, де зближення інтересів католицької церкви в Польщі та греко-католицької в Західній Україні, проходило безконфліктно (Каденюк, О. & Завадська, І. 2019), у Західній Волині інтеграції в церковному житті між католицькою та православною церквами практично не відбувалося. Навпаки, польські власті, як і духовенство, силоміць окатоличували православний український люд. Свідченням цього є трагедія села Гриньки Кременецького пов. Взимку 1937–1938 р. польський корпус охорони прикордоння та польська адміністрація силоміць навернули в римо-католицьку віру місцевих православних українців. Репресіями примусили змінити віросповідання 116 українців; подібні «ревіндикації душ» тривали в сусідніх селах — Юськівці, Білозірці, Манівцях¹. Зближення української православної церкви на окупованих землях відбувалася радше з державними інститутами влади, ніж з католицькою церквою. В такій взаємодії були зацікавлені як польська, так і українська сторони. Побоюючись об'єднання православної церкви в Польщі з Російською православною церквою, польський уряд усе більше й рішучіше почав підтримувати прихильників автокефалії, посилаючись на припинення в Москві канонічної церковної влади й неприпустимість залежності православної церкви в Польщі від безбожної влади, під арештом якої перебував патріарх і за вказівкою якої діяв утворений у Москві Церковний комітет (Фотиев, К. 1997, с. 70).

Особливістю боротьби церкви за автокефалію було те, що в питаннях українізації церкви не було єдності й серед українського та російського духовенства в імміграції. Значна частина церковних діячів реально оцінювала ситуацію, що складалася на Волині й, незважаючи на російське походжен-

¹ К истории Православной Церкви в Польше за 10-летие пребывания во главе Ее Блаженнейшего Митрополита Дионисия. Варшава: Синодальная типография, 1937. С. 40.

ня, активно впроваджувала ідею автокефалії. До таких ієрархів-іммігрантів входив митрополит Георгій (Ярошевський), перший глава Автокефальної православної церкви в Польщі. Боротьба між прихильниками та противниками автокефалії набирала такої гостроти, що вилилась у нечуваний серед вищих церковних ієрархів злочин — архімандрит Смарагд (Латишенко), теж іммігрант, відомий як твердий противник автокефальних тенденцій, убив митрополита Георгія.

Після вбивства митрополита Георгія главою Варшавської митрополії став єпископ Діонісій (Валединський), виходець із міста Муром Володимирської губ. Незважаючи на російське походження, ще, будучи єпископом Кременецьким, Діонісій відіграв активну роль в українізації богослужіння та церкви (Рожко, В. 1994, с. 72).

Не менш важливу роль в організації національно-церковного руху на Західній Волині відігравали українські діячі в імміграції, такі як: Степан Скрипник (пізніше — довголітній патріарх Української автокефальної православної церкви Мстислав (Сивіцький, М. 2000, с. 46), протоієрей П. Пашевський, брати Видибіди (Олександр і Петро) та інші. В церковному житті північно-західних земель значну роль відігравав професор І. Огієнко (Наріжний, С. 1942, с. 318).

Яскравим прикладом боротьби за захист української духовності, православної віри стали створення та діяльність Товариства ім. П. Могили в Луцьку. Активна група національно свідомих українців, теж переважно іммігрантів, 1931 р. створили для охорони українського православ'я, освіти й культури громадську організацію, назвавши її іменем видатного церковного та громадського діяча Петра Могили. Серед засновників Товариства були І. Власовський, Є. Богуславський, М. Тележинський та інші. Підтримку діяльності Товариства надавали митрополит Діонісій, протопресвітер Павло Пашевський, голова Волинського українського об'єднання та клубу «Рідна хата» в Луцьку, редактор тижневика «Українська нива», посол до польського сейму Петро Певний, посол Степан Скрипник. На сторінках журналу «За соборність», який видавало товариство, друкували свої праці О. Лотоцький, І. Власовський, В. Біднов (Рожко, В. 1994, с. 208).

Становлення православної церкви в Польщі на державному рівні відбувалося переважно без гострих конфліктів між вищим духовенством і представниками влади. Значну роль у цьому відіграли відомі церковні та громадсько-політичні діячі в імміграції, з якими влада змушена була рахуватися. Але на місцях ці процеси були переповнені численними конфліктами, невтриманістю, часто застосуванням силових акцій між прихильниками й противниками автокефалії. Значна частина зрусифікованого православного кліру всіляко перешкождала українізації в церковному житті. Свідченням цього є заяви мешканців сіл Бережанка, Білка, Бодаки, Вербовець, Веселів-

ка, Горинка та інших сіл Кременецького пов. з проханням відправляти богослужіння українською мовою¹.

Заяви подібного змісту надходили від мешканців Луцького², Рівненсько-го пов.³ Волинського воєводства, Дубенського пов.⁴

Заворушення й неспокій, які наростали по цілій Волині, змусили польський уряд зайняти позицію, прихильну до українського церковного руху. Після почаївських подій вересня 1933 р., що вилились у масові виступи з вимогами усунути проросійських священнослужителів, та під тиском міністерства сповідань і освіти, Св. Синод на початку 1934 р. змушений був перемістити одіозних священників промосковської орієнтації з Волині до інших епархій митрополії.

Ці перестановки до певної міри зняли напругу й стали підготовчим актом до призначення архієпископа Олексія (Громадського) керівником волинської православної епархії. Прихід нового владики вніс новий струмінь у церковно-громадське життя Волині. Поступово було змінено склад Духовної консисторії, де частково нейтралізовано російських урядовців. Найреакційніші особи переміщалися на інші місця служби. Робив це владика Олексій (Громадський) не стільки з переконань, скільки під тиском українських обставин (Чернихівський, Г. 1999, с. 24).

У другій половині 1930-х рр. польська влада взяла курс на окатоличення та насильницьке залучення православних волинян до римо-католицької церкви (Кучерепа, М. 1997, с. 26). Події на Холмщині, де було спалено або висаджено в повітря 117 українських православних церков, та брутальна поведінка на пограниччях Волині КОПу обурили й зворушили не лише українців, але й поміркованих поляків і католиків, які протестували проти цього варварства (Семенюк, А. 1996, с. 12).

Все ж, попри порівняно короткочасне функціонування Української автокефальної православної церкви в Польщі, вона впливала на піднесення національно-церковної свідомості в роки поневолення. Майже всі церковні та громадсько-політичні діячі, які долучилися до цієї справи, були іммігрантами. Вони під тиском політичної реакції реалізували глибинну потребу православного люду — сповідувати батьківську віру, користуючись рідною мовою. Вони дбали, щоб молоде покоління виростало справжніми

¹ Центральний державний історичний архів у м. Львові (далі — ЦДАЛ України). Ф. 309. Оп. 2. Спр. 269. Заяви мешканців сіл Кременецького повіту з проханням відправляти богослужіння українською мовою. Арк. 26.

² ЦДАЛ України. Ф. 351. Оп. 1. Спр. 75. Вирізки статей і повідомлень з українських газет про вибори у польський сейм і сенат. Арк. 49.

³ ЦДАЛ України. Ф. 309. Оп. 2. Спр. 271. Заяви мешканців сіл Ровенського повіту з проханням відправляти богослужіння українською мовою.

⁴ Державний архів Тернопільської області (далі Держархів Тернопільської обл.). Ф. 148. Оп. 5. Спр. 206. Прохання прихожан Володимирського собору с. Сотнева, Дубенського повіту та ін. про здійснення богослужінь на українській мові.

патріотами й далі боролося за Україну. Не випадково в постанові Волинського єпархіального зібрання представників духовенства і мирян 3–10 жовтня 1921 р. в Почаївській Лаврі відзначалося, що «...для розвитку в дітях прихильності до православної батьківської віри й любові до рідного краю, необхідно знайомити їх з головними моментами історії православної церкви на Україні взагалі, та особливо на Волині, наприклад, початок християнства на Україні з Києва при Св. Володимирі, розвиток християнської віри і християнської науки в ріднім краю»¹.

Хоча плани українізації православної церкви в Польщі та її демократизація не були до кінця реалізовані, діяльність української громадськості дала плідні результати. В кінці 1930-х рр. на Волині практикувалися вибори благочинних, помітно розширилося видання церковних і світських часописів, календарів українською мовою. 1937 р. з'явився у Волинській Єпархії 689 парафій у 415 церквах у той чи інший спосіб при богослужінні вживали українську мову (Стоколос, Н. 1994, с. 89).

Таким чином, культурно-освітнє й духовне життя волинян у міжвоєнні роки проходило суперечливо і неоднозначно. Спроби української сторони взаємодіяти з національно-культурним життям Другої Речі Посполитої наштовхувались на офіційний курс польських властей, які в етнічній, мовній, культурній та релігійній інтеграції вбачали тільки шлях повної асиміляції українців. Тому весь період перебування Західної Волині в складі польської держави насичений гострою боротьбою українського населення за свої права. Провідниками цієї боротьби виступали лідери національно-визвольного руху, значна частина яких була іммігрантами з Великої України.

На Волинських землях церква мала величезний вплив на людей, християнська мораль у міжвоєнний період виступала як панівна ідеологія. Жодна політична партія не мала такого впливу на широку громадськість, як церква. Розуміючи це, українське духовенство по обидві сторони кордонів, що розчленували Волинь, не лише захищали православну віру, але й плекали національну свідомість, мову, культуру².

Українцям не вдалося після Першої світової війни вберегти самостійність. Їхні землі поділили чужі держави. Польська влада щодо українців часто була несправедливою, проте вона була ліберальніша, ніж політичний режим Сталіна за східним кордоном.

Поряд з цим, переслідування Української православної церкви, пацифікація й концтабір у Березі-Картузкій викликали спротив українського народу і в першу чергу молоді, серед якої почав зароджуватися націоналізм.

¹ Православна Волинь. Частина офіційна. 1922. № 1–4. С. 32.

² ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 3167. Звіт про перевірку роботи книгарні філіалу товариства у м-ку Крем'янець.

Отже, історичні українські землі — Наддніпрянська Україна, Галичина й Волинь у міжвоєнний період, перебуваючи в різних соціально-економічних і політичних умовах, взаємно впливали одна на одну. Український народ, незважаючи на економічні та політичні перешкоди, відчував себе цілим. Національні ідеї проникали на всі території України. Віра в можливість єдиної, соборної й незалежної української держави жила серед українців.

Українська імміграція на Волині в міжвоєнний період була виразником ідей національної незалежності. Найяскравіші її представники в умовах панування тоталітарних режимів усіма доступними засобами боролися далі. Радянський і польський політичні режими шляхом терору та репресій намагалися призупинити, а то й ліквідувати національно-культурний процес українського народу, обмежити його політичні права й свободи. В долях іммігрантів віддзеркалювалися трагізм епохи. Вони жили в складний і бурхливий історичний час, який увібрав героїзм та драматизм доби революційного перевороту. Це був час творення власної держави й боротьби за неї. Значна частина представників української імміграції на Волині були учасниками і творцями нової історії України, вони на собі відчули велич злетів та ганьбу падіння, перемогу й гіркоту поразки. Наслідком політичної діяльності для багатьох із них став статус іммігранта на своїй українській, волинській землі, але під владою чужих політичних режимів.

Отже, проаналізувавши життя й діяльність іммігрантів, доля яких закинула на Волинь між Першою і Другою світовими війнами в складний період бездержавності й перегрупування сил, можна зробити висновок, що більшість з них були об'єднані метою підготуватися до наступних битв за ідею і за державу. Панування тоталітарних режимів на Волинських землях не минуло безслідно як для краю, так і для тих людей, які працею й політичною діяльністю пробуджували у волинян національну свідомість та організовували їх на захист національних інтересів. Так сталося, що на Західній Волині в цей період сконцентрувався найбільш національно-свідомий елемент, який переважно складався з іммігрантських кіл. Неможливо простежити долю кожного з них. За відомими в той час постатями послів і сенаторів від Волині до польського парламенту, духовенства, вчених та вчителів, діячів «Просвіти», про яких писала польська й українська преса, за якими слідували та яких переслідували польські органи влади, стояли сотні звичайних людей, членів сімей відомих діячів в імміграції, а то й просто сьогодні невідомих селян і містян, яких лихоліття революцій та війн, що пронеслися над Волинною на початку ХХ ст., штучний поділ кордонів по території етнічних волинських земель, кинули в імміграцію¹.

¹ Держхарів Тернопільської обл. Ф. 2. Оп. 2. Спр. 462. Інформація постерунків держполіції Кременецького повіту і акти про проведені ревізії в читальнях українського націоналістичного товариства «Просвіта», а також дані про ліквідацію читальень.

Не менш трагічна доля волинської імміграції. На Східній Волині ті, хто перейшов кордон після 1921 р., майже всі були депортовані або фізично знищені як «вороги народу» чи як шпигуни іноземних розвідок. На Західній Волині іммігрантам у 1920–1930-х рр. вдалося, незважаючи на переслідування властей, продовжити політичну й громадську діяльність. Отже, заходи, яких уживали уряди в культурно-освітній і релігійних сферах на Волині, стали важливою складовою державної політики Польщі та Радянського Союзу щодо новоприєднаних територій. Їх метою була якнайтісніша інтеграція регіонів зі специфічним національним і конфесійним складом населення, з різним рівнем політичної та культурної активності, до державно-політичної системи¹. Але в часи Другої світової війни багато з іммігрантів загинуло, хто ж залишився живий, був змушений шукати порятунку в еміграції на Заході, де поза межами Батьківщини працювати в усіх ділянках українського емігрантського життя.

І все ж, діяльність української імміграції на Волині принесла свої плоди. Доба національного відродження в період визвольних змагань, плідна праця в міжвоєнні роки породила могутню силу національного пробудження, яка акумулювалась і нагромаджувалася всі подальші роки ХХ ст. й з новою силою проявилася у період становлення України як незалежної держави.

Гон, М. М. 2006. *Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західно-українських землях у міжвоєнний період*. Рівне: Волинські обереги.

Гон, М. М. 2011. Забезпечення прав етнічних меншин у другій Речі Посполитій. *Філософія. Педагогіка. Суспільство*. Вип. 1. С. 250–262.

Каденюк, О. & Завадська, І. 2019. Політичні чинники у формуванні та діяльності сільськогосподарських товариств у Східній Галичині (20-ті — початок 30-х рр. ХХ ст.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 52. С. 150–154.

Крамар, Ю. В. 2015. *Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя*. Луцьк, 404 с.

Кучерепа, М. 1997. Національна політика Другої Речіпосполитої щодо українців (1919–1929 рр.). *Україна — Польща: важкі питання*. Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 рр.» Варшава, 12–24 травня 1997. С. 11–28.

Кучерепа, М. 2008. Український політикум Волині 1921–1939 років: спроба узагальнення. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 2008. Вип. 17. С. 239–248.

Наріжний, С. 1942. *Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома війнами*. Прага.

Рожко, В. 1994. *Митрополит Полікарп*. Вінніпег: Спадщина.

Рожко, В. 1994. *Товариство ім. Петра Могили в Луцьку*. Вінніпег: Спадщина С. 206–212.

Семенюк, А. 1996. *На тему українсько-польських відносин критичні зауваження*. Міннеаполіс, Міннесота, США.

¹ Державний архів Волинської області (далі Держархів Волинської обл.). Ф. 198. Оп. 1. Спр. 3. Окружне управління Волинського Українського Об'єднання (ВУО) м. Луцьк.

Сивіцький, М. 2000. *Записки сірого воляняка*. 2-е вид. Київ. Видавництво ім. Олени Теліги.

Стоколос, Н. 1994. Українізація Православної Церкви на Волині у 23–30 рр. ХХ ст. *Історичний досвід і сучасність*. Тези доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції Луцьк 16–18 червня 1994 р. «Волинь і волинське зарубіжжя». Луцьк. С. 86–89.

Ткачук, В. В. 2010. Українізація православного церковного устрою на Волині в 1930-х рр. *Історичний архів*. Наукові студії. Вип. 4. С. 70–74.

Фотиев, К. 1997. Попытки Украинской Церковной автокефалии в ХХ в. *Православная Церковь на Украине и в Польше в ХХ столетии 1917–1950 гг.* Москва: Крутицкое патриаршее подворье. С. 7–76.

Чернихівський, Г. І. 1999. *Кременеччина від давнини до сучасності*. Кременець: Папірус.

Hon, M. M. 2006. *Osoblyvosti mizhethnichnoi vzaïmodii v konteksti politychnykh protsesiv na zakhidno-ukraïnskykh zemliakh u mizhvoïennyi period [Peculiarities of Interethnic Interaction in the Context of Political Processes in Western Ukrainian Lands in the Interwar Period]*. Rivne: Volynski oberehy. [in Ukrainian]

Hon, M. M. 2011. Zabezpechennia prav etnichnykh menshyn u druhii Rechi Pospolytii [Ensuring the Rights of Ethnic Minorities in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth]. *Filosofia. Pedagogika. Suspilstvo*. Vyp. 1. S. 250–262. [in Ukrainian]

Kadenyuk, A. & Zavadskaya, I. 2019. Politychni chynnyky u formuvanni ta diïalnosti silskohospodarskykh tovarystv u Skhidnii Halychyni (20-ti — pochatok 30-kh rr. ХХ ст.) [Political Factors in the Formation and Activity of Agricultural Societies in East Galicia (20s — early 30's ХХ Century)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 52. S. 150–154.

Kramar, Yu. V. 2015. *Zakhidna Volyn 1921–1939 rr.: natsionalno-kulturne ta relihiine zhyttia [Western Volyn 1921–1939: National, Cultural and Religious Life]*. Lutsk. [in Ukrainian]

Kucherepa, M. 1997. Natsionalna polityka Druhoi Rechipospolytoi shchodo ukraïntsviv (1919–1929 rr.) [National Policy of the Second Republic Towards Ukrainians (1919–1929)]. *Ukraina — Polshcha: vazhki pytannia*. Materialy II mizhnarodnoho seminaru istorykiv «Ukrainsko-polski vidnosyny v 1918–1947 rr.». Varshava, 12–24 travnia 1997. S. 11–28. [in Ukrainian]

Kucherepa, M. 2008. Ukrainskyi politykum Volyni 1921–1939 rokiv: sproba uzahalnennia [The Ukrainian Political Community in Volyn 1921–1939: an Attempt at Generalization]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Lviv: Instytut ukraïnoznavstva NAN Ukraïny im. I. Kryp'iakevycha, 2008. Vyp. 17. S. 239–248 [in Ukrainian]

Narizhnyi, S. 1942. *Ukrainska emihratsiia: Kulturna pratsia ukraïnskoï emihratsii mizh dvoma viinamy [Ukrainian Emigration: Cultural Work of the Ukrainian Emigration between the Two Wars]*. Praha. [in Ukrainian]

Rozhko, V. 1994. *Mytropolyt Polikarp [Metropolitan Polycarp]*. Vinnipeh. Kanada: Spadshchyna. [in Ukrainian]

Rozhko, V. 1994. Tovarystvo im. Petra Mohyly v Lutsku [Society Named after Peter Mohyla in Lutsk]. Vinnipeh: Spadshchyna. S. 206–212. [in Ukrainian]

Semeniuk, A. 1996. *Na temu ukraïnsko-polskykh vidnosyn krytychni zauvazhennia [Critical Remarks on the Topic of Ukrainian-Polish Relations]*. Minneapolis, Minnesota: SILA. [in Ukrainian]

Syvitskyi, M. 2000. *Zapysky siroho volyniaka [Notes of a Gray Volhynian]*. 2-е вид. Kyiv: Vydavnytstvo im. Oleny Telihy. [in Ukrainian]

Stokolos, N. 1994. Ukrainizatsiia Pravoslavnoi Tserkvy na Volyni u 23–30 rr. XX st. [Ukrainization of the Orthodox Church in Volyn in the 23rd — 30th Years of the 20th Cent.]. *Istorychnyi dosvid i suchasnist. Tezy dopovidei i povidomlen Mizhnarodnoi naukovoii konferentsii Lutsk 16–18 chervnia 1994 r. «Volyn i volynske zarubizhzhia»*. Lutsk. S. 86–89. [in Ukrainian]

Tkachuk, V. V. 2010. Ukrainizatsiia pravoslavnoho tserkovnoho ustroiu na Volyni v 1930-kh rr. [Ukrainization of the Orthodox Church System in Volyn in the 1930's]. *Istorychnyi arkhiv. Naukovi studii*. Vyp. 4. S. 70–74 [in Ukrainian]

Fotyev, K. 1997. Popytky Ukraynskoii Tserkovnoi avtokefalii v XX v. [Attempts of Ukrainian Church Autocephaly in the 20th Century]. *Pravoslavnaia Tserkov na Ukrainie i v Polshe v XX stoletii 1917–1950 gg*. Moskva: Krutitskoe patriarsheje podvorje. S. 7–76. [in Russian]

Chernykhivskyi, H. I. 1999. *Kremenechchyna vid davnyiny do suchasnosti [Kremenets District from Ancient Times to the Present]*. Kremenets: Papirus. [in Ukrainian]

УДК 94(477.82);«1918/1939»:329.4(=411.16)

DOI: 10.20535/2307-5244.55.2022.269753

Ю. Крамар

ORCID: 0000-0002-5711-3634

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Yu. Kramar

Lesya Ukrainka Volyn National University

СІОНІСТСЬКИЙ РУХ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: ПАРТІЙНА СТРУКТУРА ТА ПОЛІТИЧНІ ВПЛИВИ

У статті висвітлюється сіоністський рух на території Волинського воєводства в міжвоєнний період. На основі маловідомих документів з архівосховищ України, Польщі та Білорусі показано становлення сіоністських партій на Волині у 1920-х рр., проаналізовано їх основні програмні засади, організаційну структуру, політичні впливи серед місцевого єврейства. Досліджується роль сіоністів у діяльності єврейських культурних, просвітницьких та добродійних організацій і товариств краю.

Ключові слова: Польща, Волинське воєводство, державна політика, сіонізм, єврей, партія.

The article, on the basis of little-known archival documents, explores the activities of Zionist parties and organizations that operated in the territory of Volyn Voivode in the interwar period. The author analyzed the basic program principles of the parties, their organizational structure, and political influences among the local Jewish population. The activities of Jewish political parties in the Volyn re-